

Egy száz év előtti önkéntes nyelvjárási—néprajzi gyűjtő, Bakoss Lajos

Szarvas Gábor 1872-ben a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának megbízásából útnak indítja a *Magyar Nyelvőrt*. A szerkesztő előfizetési felhívásában — amit helységenként legalább három személyhez eljuttatott: lelkészhez, jegyzőhöz, tanítóhoz — a *Magyar Nyelvőr* működéséhez való hozzájárulásra szólít fel mindenkit, aki felelősséget érez a magyar nyelv sorsa iránt. Az első szám programadó beköszöntőjében vázolja a feladatokat. Mit akarunk? — teszi fel a kérdést. „...kutatni fogjuk a történeti, a népnyelvet, kiváló figyelmünk tárgyát fogja képezni az újabb irodalom, különösen pedig a forgalomban levő hibás szóalakok és idegenszerűségek.” Nézzük meg, milyen konkrét feladatokat állapít meg a népnyelv kutatására: „Ismeretlen tájszók s tájszólások gyűjtése s azok terjedésének s hatásának kimutatása. A még nem ismert népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok, népnyelvi sajátságok mellett főleg a népmeséknek alakilag hű közlése. A tájhelyneveknek, névszerint a hegyek, dombok, völgyek, folyók, tavak, vizerek, források, erdőségek, barlangok, dűlők neveinek egybeszedése”. A felhívás már az egész művelt magyar közönséghez szól: „...kérjük, hogy teendőinknek minden ágában, de különösen a néphagyományok egybegyűjtésében közreműködésével lehetőleg gyámolítson;”¹ A népnyelvi hagyományok gyűjtését Szarvas Gábor elsőrendű feladatnak tartotta. A *Magyar Nyelvőr* első számában már helyt ad a témával foglalkozó dolgozatnak. Ezenkívül még szükségesnek tartotta, hogy külön, „Gyűjtsük a néphagyományokat” felhívásban népszerűsítse az ügyet módszertani szempontokkal fűszerezve. „Lássunk tehát hozzá a még hátra való gyűjtéshez sietve, gyorsan, addig míg a sajátságok forrása lassanként be nem kezd dugulni.” „Követendő mintául ajánljuk Kriza Vad rózsáit.”²

Buzdítása nem volt hiábavaló, az önkéntes gyűjtők száma hamarosan meghaladta a százat, és a gyűjtőket, de a gyűjtött anyagot is meg kellett rostálni.³ Már az első évfolyamban bejelentette, hogy a népdalok nagy részét, valamint a kevésbé jellemző sajátságokat nyújtó gyűjtéseket egy külön kötetben adja közre. „Az I—XXIV. kötet rendkívül becses anyagot hordott össze

¹ Nyr. I, 1.

² Nyr. I, 53.

³ BALASSA JÓZSEF: A Magyar Nyelvőr története 1872—1940. Bp., 1941. 21.

a népnyelvhagyományok minden fajtájából. ... Ebben a több mint két évtizedben a *Nyelvőr* volt csaknem az egyetlen hely, ahol az élő népnyelv feljegyzett anyaga megjelenhetett. Az igaz, hogy kellőleg képzett gyűjtők hiányában a feljegyzés kezdetben hiányos volt, de idővel ez is javult, ...”⁴ Természetesen ez a népnyelvi gyűjtés nagyrészt néprajzi anyagként is értékelhető, aminek a jelentősége szinte felbecsülhetetlen. A Szarvas Gábor által szervezett, kiválóan működő gyűjtőmozgalmat joggal tekinthetjük a mai Országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat elődjének — azzal a lényeges különbséggel, hogy gyűjtői számára a *Nyelvőr* hasábjain nyilvánosságot biztosíthatott. Ennek az önkéntes népnyelvi gyűjtőmunkának illusztris képviselője Bakoss Lajos, aki a *Nyelvőr* második évfolyamában tűnik fel első gyűjtésével, és két évtizedig marad munkatársa. Ismerkedjünk meg vele, ismerjük meg a kort, a környezetet, amelyben élt, amely az indítást adta, ahonnan oly sokat merített.

A táj és a nép

Bakoss Lajos a Nagysárrét legkisebb falujában, Dancsházán született 1851. július 20-án Bakoss Gábor református lelkész fiaként.⁵ Atyja már a következő év április 24-től a földesi református egyház lelkipásztora.⁶ Itt a Nagysárrét északi szegélyén fekvő, akkor Szabolcs, ma Hajdú-Bihar megyei községben töltötte Bakoss Lajos gyermek- és ifjúkorát. A vidék képe a XIX. század második felében nagy változáson megy át. A Réz-hegységben eredő Berettyó medre Bakonszegnél teljesen eltűnt a 80 ezer katasztrális holdnyi Sárrét mocsaraiban, a Berettyóból kiszakadó Kálló — Földes és Dancsháza mellett is elhaladva — szintén a Sárrétet táplálta.⁷ Tájékozódni e hatalmas víz- és nádrengetegben csak a Sárrét szélén nagy számmal emelkedő kunhalmok után lehetett. „A honfoglalás kezdetén e halmok voltak szállásai, községei őseinknek, ide menekültek a vizek áradásai elől, innen kísérték figyelemmel az ellenség mozdulatait és őrtüzeket gyujtva, innen adtak hirt az ellenség közeledéséről.”⁸ 1852-ben alakult meg a Berettyót szabályozó és ármentesítő társulat. A társulathoz tartozó községek közmunkájával elérték, hogy 1865-ben az addig szinte parttalan Berettyót leválaszthatták a Sárrétről, mire a következő években megkezdődött a kiszáradás, bár a végleges birtokbavételt még sokáig akadályozták az árvizekkel járó gátszakadások. Ettől kezdve gyökeresen megváltozott a környező lakosság életmódja, noha a meghatározó addig is a földművelés és az állattenyésztés volt.

⁴ BALASSA: i. m. 30.

⁵ Baróthy Irén debreceni lakos — Bakoss Lajos unokája — nyomán.

⁶ A földesi református egyház keresztelési anyakönyvében lévő bejegyzés: „Lelkész Bakoss Gábor idejében kereszteltek 1852. április 24-től kezdve.”

⁷ BOROVSKY SAMU: Bihar vármegye és Nagyvárad. Bp., én. [1901]. 7.

⁸ BOROVSKY: i. m. 17

A természeti környezet változását alapvető társadalmi változások előzték meg. A jobbágyfelszabadítás szintén befolyásolta az életmód alakulását, a Sárreuten a jobbágyfalvak mellett kismemesi, úgynevezett kuriális községek is voltak, mint Dancsháza, Sáp és Földes.¹⁰ A különbség köztük elsősorban tudati volt, az utóbbiaknak a családi hagyományai is több száz évre nyúltak vissza. Bakoss Lajos szülőfaluja és életének további színtere Földes is nemesfalu. Dancsházával a kapcsolata, úgy tetszik, végleg megszakadt. Földesen az apja — református lelkész lévén — középponti helyet foglal el a falu életében. Földes viszontagságos történetében — míg mellette a falvak tucatjai néptelenedtek el — a lakosság folytonossága a keserves török időkön át is kimutatható.¹¹ A földesi kismemesek kiegyeztek a hódoltsági viszonyokkal, életlehetőségeik kötötték őket, apró birtokaikat elhagyva máshol csak a szolgasors várt volna rájuk. Egymásra utaltságukban alakították ki a kuriális községi szervezetet, mely az 1848—49-es szabadságharcig működött.¹² Az ősiség eltörlése a lakosság egy részét igen hátrányosan érintette, a kisebb-nagyobb birtokosok egymás után csúsztak ki a kezükből, és gazdáik szerencsésebb vagy ügyesebb társaikhoz kerültek cselédsorba.

Kulturális pillanatkép Földesen

A függetlenségi harcot követő abszolutizmus rendeletzőjével tette keservessé az ezernyi változástól megzavarodott emberek életét. Bakoss Gábornak, az új földesi lelkésznek nehéz és hosszú munkás éveket kellett áldoznia az élet normalizálására, bár korabeli naplójának 1944-ben nyoma veszett, tettei magukért beszélnek.¹³ Az 1850-ben hazánkban is életbe léptetett Organisations-Entwurf a földesi csonkagimnázium végét jelentette. Elemi iskolává alakult át, de megmaradt továbbra a református egyház kezelésében.¹⁴ A községi erőforrásoktól egyházát eltiltották, 1856-ban mégis sikerült felépíteni a mostani öreg iskolát. Az 1854-ben kimért Újkert a legutóbbi évtizedekig fennálló faiskolájának adott helyet.¹⁵ Olvasókör, kiseddóvó létesítése fűződik a nevéhez. Lelkipásztori működésének első évtizedében élt Földesen Balásházy János, agrártudományunk úttörőinek egyike. Utolsó könyveiben, írásaiban helyi problémákkal foglalkozott.¹⁶ Ez időben közli a *Sárospataki Füzetek* Rápóti Pap Mihálynak, a község egykori lelkészének a XVII. század török-kuruc-

¹⁰ KOMORÓCZY GYÖRGY: A helytörténetírás levéltári forrásai 1848-ig. 326.

¹¹ KARACS ZSIGMOND: Társadalom és település Földes családjainak múltjában. Honismeret 1978. 3. sz. 43.

¹² HERPAY GÁBOR: Földes község története. Debrecen, 1936. 124.

¹³ HERPAY i. m. 231. — Rendkívül érdekes leírását adja a szabadságharc után következett közállapotoknak, amiket az egyház levéltárában található naplójában jegyezgetett fel.

¹⁴ NAGY SÁNDOR: A debreceni református kollégium. Hajdúhadház, 1933. 309. — Csonka gimnázium: akadémikus rektor vezette, hat osztálynál kevesebbel működő partikula.

¹⁵ BALÁSHÁZY JÁNOS: Két kitünő tiszaháti almafajról. Gazdasági Lapok 1856. 43. sz.

¹⁶ KARACS ZSIGMOND: Balásházy János munkássága. Honismeret 1978. 38.

labanc háborúinak keserveit is ecsetelő naplóját.¹⁷ A közigazgatásban a nemesi hadnagyot felváltó első főbíró, a menekülő Jókait tovább segítő Szabó Márton, kinek félszázadot átfogó gazdasági naplója értékes agrártörténeti forrás, neki köszönhető a Bakoss család Földesre kerülése.¹⁸ 1864-ben Erdélyi Sámuel jegyző és Szabó Mihály bíró elküldi Pesty Frigyes kéziratos gyűjteményébe a földesi helyneveket.¹⁹ Bakoss Gábor tudatos szellemi építő munkája meghatározó lett környezetének fejlődésében. Egyik segédlelkésze, F. Varga Lajos neves tanügyi és egyházi íróvá fejlődött.²⁰ Iskolarektorai közül Vadai Ferenc publikál,²¹ Vincze József pedig tucatnyi tankönyv megírásával emelkedik ki.²² Az utóbbira emlékezve írta Karácsony Sándor, hogy az ő példája vitte a pedagógusi pályára.²³ Bakoss Gábor a felbukkanó tehetségek támogatását is elősegítette, innen indult útnak Zoltai Lajos, a debreceni múzeum első (tényleges) igazgatója, aki a *Debreczeni Reggeli Újság* szerkesztőjeként Ady Endrét felkarolta.²⁴ Az operaénekes Karacs Imre a debreceni színház tagja, majd a New York-i magyar színház igazgatója.²⁵ A Bakoss által megteremtett kulturális igény az ő 1885-ben bekövetkezett halála után, ha lehet, még magasabb szellemiségű papokat hozott a földesi lelkészi hivatalba, akik irodalmi működésükkel növelték a község hírét-nevét, mint Erőss Lajos, idővel debreceni akadémiai tanár és a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke,²⁶ vagy az őt követő Kiss Ferenc, aki a debreceni egyetem első rektora volt.²⁷

Természetesen a kultúra iránti igény nem csupán Bakoss Gábor hatására alakult ki, az ő érdeme a nehéz körülmények közötti megtartás és továbbfejlesztés. Vincze József így emlékezett vissza rá: „Nem tudok elég hálát adni a jó Istennek, hogy Bakoss Gábor mellé vezérelt, egyenesen annak köszönöm, hogy az vagyok, ami vagyok.” A kuriális nemesi községi szervezet és vele együtt a reformáció színvonalas iskolakultúrája a jobbágyközségeket messze meghaladó írásbeliséget eredményezett. A községben és az innen elszármazott családoknál még mindig bőségesen találunk több százados iratokat. Ezek gazdag család- és helytörténeti, valamint néprajzi adalékok tárházai. Pusztulásuk, sajnos, ma már megállíthatatlan folyamatnak látszik. Csak egy-két elrettentő példát hadd említsek; a kotló alól sikerült kiszabadítani Bethlen Gábor-

¹⁷ VARGA LAJOS: Nánási emlékirat. Sárospataki Füzetek. Második folyam (1859). 785. — A kézirat R. 540. sz. alatt a debreceni Kollégium Nagykönyvtárában.

¹⁸ KARACS ZSIGMOND: Jókai-adalékok Földesről. Kézirat.

¹⁹ PESTY FRIGYES: Helységnevtár. Szabolcs vm. 100. Országos Széchényi Könyvtár. Kéziratár. Fol. Hung. 1114.

²⁰ Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Berettyóújfalu, 1930. 411.

²¹ TÓTH DEZSŐ: A hevesnagykunsági református egyházmegye múltja II. k. Debrecen, 1942. 214.

²² KARACS ZSIGMOND: Vincze József, a földesi tankönyvíró néptanító. Kézirat.

²³ KARÁCSONY SÁNDOR: Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon. Budapest, 1938. V.: „Talán sohasem lettem volna pedagógus, ha már a földesi elemi iskolában két áldott nevelői lelkületű tanítóm nem lett volna: Papp Imre és Vincze József.”

²⁴ SÖREGI JÁNOS: Zoltai Lajos élete és működése. Debrecen, 1942.

²⁵ Magyar Színművészeti Lexikon. Budapest, 1929. II, 368.

²⁶ S. SZABÓ JÓZSEF: Református egyházunk nagyjai. IV, 23.

²⁷ KARACS ZSIGMOND: Szövetség a szeretet szolgálatára. Confessió. 1978. 4. sz. 37.

nak a Végh család számára adományozott nemesi oklevelét. Vagy ami még rosszabb, mert hatósági úton történt, a húszas évek közepén lebontott régi községháza padlásáról több mázsa, századokat idéző irat ment veszendőbe, amit könnyelműen kihordtak az öregtemető melletti dőgház épületébe, egerek, mezei pockok és unatkozó gyerekek martalékaul.²⁸ Ennek ellenére bőséges forrásanyag van Földesről az országos, a nagyváradi káptalan, a nyíregyházi és a debreceni levéltárakban. A nagyfokú írásbeliség kedvező légkört teremtett a hagyományok kéziratban való terjedésének, gyakori volt a különféle gazdasági, eseménytörténeti, családi krónika vagy egyéb feljegyzések vezetése.

Ebbe a szép hagyományokkal rendelkező faluba került kilenc hónapos korában Bakoss Lajos. Ezmélése, az egész életét végigkísérő benyomások a szülőfaluként szeretett Földeshez kötik. Elemi iskoláit a partikuláris kötöttségekből felsőbb parancsra kiszakadó és atyja által olyannyira istápoltt földesi iskolában végezte. A debreceni kollégiummal való kapcsolatot a földesi filia továbbra is tartotta, onnan hozták később is az akadémikus rektorokat, így mindjárt 1853-ban Kovács Márton, aki a császár elleni merényletet helyeselve a váradi haditörvényszék elé került.²⁹ Az ifjú Bakoss az elemi után a debreceni református kollégiumban, majd a jogakadémián folytatta tanulmányait.³⁰ Ez az időszak, életének első huszonöt éve a község életében közigazgatási változásokkal terhes időszak volt: 1853-ban az abszolutizmus által létrehozott Észak-Bihar megye része, 1861-ben visszakerült Szabolcsba,³¹ végül 1876-tól már az újonnan alakított Hajdú megyében találjuk. E változások tanulmányai révén őt is élénken foglalkoztatták.

Az 1872-ben indult *Magyar Nyelvőr* számai hozzá is eljutottak. Szarvas Gábor felhívása megértő kebelre talált a huszonegy éves ifjúnál, aki ebben a kultúra iránt fogékony légkörben felnőve alkalomadtán szinte nem is lehetett más, mint a néphagyományok gyűjtője és megőrzője. Gyűjtőmunkája három megyére terjed: Szabolcsra, amelynek bennünket érintő két faluja 1876-tól Hajdú megye, továbbá Szatmár és Bihar megyékre. Gyűjtőmunkájában nagy segítségre talált a székelyhídi születésű Vincze Józsefben és a panyolai F. Varga Lajosban, akik minden valószínűség szerint e kapcsolatuk által jutottak Földesre Bakoss Gábor mellé tanítónak, illetve segédlelkésznek.³² Varga Lajos a Karácsony családba való beházasodása mellett azzal is erősíteni kívánta kapcsolatait a községgel, hogy felvette a *Földesi* előnevet, és ezt a községből

²⁸ Medgyessy István református lelkész szóbeli közlése.

²⁹ BALOGH FERENC: A debreceni református Kollégium története. Debrecen, 1904 (1915). 292. Kovács Márton 1853. ápr. 6. még Földesen volt, vele együtt Gizcei Lajos altanítónak is meg kellett válnia a földesi iskolától.

³⁰ Baróthy Irén szíves felvilágosítása alapján.

³¹ BOROVSKY: i. m. 577.

³² Magyar Törvények 1876—1880. évi törvénycikkek. Bp., 1911. 130. (XXXIII. tc. Némely törvényhatóság területének szabályozásáról . . .)

³³ Vincze József 1878. április 15-től rektor, F. Varga Lajos pedig 1879. szeptember 15-től segédlelkész Földesen.

elkerülve is megtartotta.³⁴ Bakoss Lajos legtermékenyebb időszaka az 1873—78 közötti hat év. 1880-ban a szomszédos Tetétlen jegyzője lett, novemberben feleségül vette Matolcsi Izabellát, a földesi orvos húgát.³⁵ Három gyermekük született: Irén, Gábor (iskolás gyermekként halt meg Földesen) és László.³⁶ aki nagyapja barátja, Balásházy János példáját követve mezőgazdász szakember, a debreceni, a keszthelyi és magyaróvári gazdasági akadémiák tanára lett.³⁷ Földesi kapcsolatainak a továbbélését nemcsak a rokon szálak jelentették, még szorosabbá kívánta tenni gyermekeinek a földesi elemi iskolába való járatásával.³⁸ Jegyzői teendői egyre inkább elvonták a gyűjtőmunkától, hiába biztatta Tetétlen emelkedett szellemiségű birtokosa, gróf Zichy Géza,³⁹ a félszázéves zeneszerző, aki Liszt Ferencet is többször vendégül látta, közleményei már csak ritkán láttak napvilágot a Magyar Nyelvőrben, utoljára 1896-ban. Gerincbetegsége kora előrehaladtával egyre jobban elhatalmasodott rajta, összegörnyedve járt, 1911-ben letette hivatalát, és megvált a tetétleni református egyházközségben viselt presbiteri tisztségétől is. A jegyzői lakból a parókia mellé költöztek, ahol 1927. július 1-én végezte be életét.⁴⁰ A tetétleni temetőben a hamvait jelölő szürke obeliszkon már neve is alig olvasható. A személyét takaró sűrű fátyol fellebbentése után ismerkedjünk kissé néprajzi gyűjtőmunkájával.

Bakoss Lajos gyűjtése

Bakoss Lajos száz év előtti gyűjtőmunkáját szinte a teljes feledésből kellett ismét felfedezni. Az évszázados hallgatást csak két igen szűk körben ismert kiadvány töri meg: ZILAHY LAJOS: *A zárt í-zés esetei Püspökladány nyelvjárásában* és CSORBA CSABA: *A régi Sárrét világa* című bibliográfiája.⁴¹ A pusztai említésen kívül az utóbbi is csak három bihartordai közlését regisztrálja. Mégis Zilahi közlésének köszönhetem, hogy Bakoss Lajos személyét és akkor még nem sejtett lenyűgöző nagyságú munkásságát megismerhettem.⁴²

³⁴ Varga Lajos már mint majtisi lelkész vette nőül 1884. szept. 23-án Karácsony Ágnes, aki Karácsony Sándor apjának volt a testvére.

³⁵ Bakoss Lajos 1880. nov. 23-án kötött házasságot Nagybányán Matolcsi Izabellával. (1857. jan. 17. Nagybánya — 1947. márc. 22. Tetétlen). Decemberben tetétleni jegyzőként keresztatyja Matolcsi Bélának (Földesi ref. egyh. keresztelelési anyakönyve).

³⁶ Tetétlen ref. egyh. ker. anyakönyvei.

³⁷ Magyar Életrajzi Lexikon. Budapest, 1967. I, 79.

³⁸ A földesi ref. egyh. halotti anyakönyve. 1893. ápr. 22., továbbá a Mezőgazdasági Múzeum adattára: Bakoss László gazd. akad. tanár (1889—1964); 130. tétel: Népiskolai bizonyítvány Bakoss László részére, kelt Földesen, 1889. szept. 3.

³⁹ Magyar Irodalmi Lexikon. Budapest, 1965. III, 588.

⁴⁰ Baróthy Irén visszaemlékezése alapján, akinek szíves felvilágosításait és nagyapja arcképét ezúton is megköszönöm.

⁴¹ Mindkettő sokszorosított, az előbbi az ELTE Nyelvtudományi Dolgozatok I. sz. Budapest, 1970; az utóbbi a Békés megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya kiadványa. Békéscsaba, 1974.

⁴² A szerző a földesi tanácshoz írt eredménytelenül tudakozódó levele hívta fel rá a figyelmet — Szőke György földesi tanító közvetítésével — előjegyezve kilétének felderítését nem is sejtettem, hogy egy lenyűgöző méretű életműre bukkanok.

Az első nevével jelzett adatközlést a Nyelvőr második évfolyamában találjuk. Már az első jelentkezése nagy sikert hozott számára. Szarvas Gábor ebben a számban, négy rendkívül gazdag közleményét tartotta megjelenésre méltónak,⁴³ ezek akár egy mai néprajzi és népryelvi gyűjtőpályázaton is megállnák a helyüket. Mind a négy Földesről közöl adatokat, sajnálom, hogy hely és idő hiányában az egész gyűjtéséről nem adhatok részletes értékelést. Röviden, tehát csak az ebben a számban közöltekre térek ki.

Az első: *Helynevek Földesen Szabolcs megyében*. Curialis község a nádudvari járásban, a nép nyelvén *Fődes*. 124 tétel a kül- és belterületről egyaránt. A kilenc évvel előbbi, 1864-ben kelt Pesty-féle helynévgyűjtés harminc tételével mellette csak vérszegény kísérletnek hat, természetesen ettől még mindkettő forrásértékű marad számunkra. Bakoss alaposágra való törekvését érzékelteti, hogy Szarvas Gábor programadó felhívásában közölt helynévtípusokat további típusokkal egészítette ki. Általam a hetvenes évek elején, a Bakossét többszörösen meghaladó, Földesről gyűjtött helynévanyagból⁴⁴ is öt-hat hiányzik, ezeket Bakoss még ismerte.

A második közlemény: *Személynevek*, két része a kihalt és az élő családok nevei. Az előbbiben 170, míg az utóbbiban 165 családnév található. Bakossnak nagy előnyére volt apja lelkészi hivatala, így akadály nélkül hozzájuthatott az anyakönyvekhez, ami különösen a kihalt családok nevének megállapításához vált nélkülözhetetlen forrásává. Ezáltal lett Bakoss Lajos az anyakönyvek néprajzi hasznosításának egyik előfutárává, ami pedig mai kutatóink számára is igencsak feltárára váró terület. Bakosznál a kihalt családok nevei közé több olyan név is bekerült, amelyeknek a viselői a mai napig megszakítás nélkül a községben élnek, például: *Kun, László, Ondódi* (leírva: Andódi), sőt ragadványnév is keveredett közéjük, mint *Égettboros*, ami a Veres család ragadványneveinek egyike. Alapos forráskritikára, mint már említettem, most nincs lehetőségem, de a lehetőség bármikor adva van, mert az állami anyakönyvezés bevezetése (1895) előtti százötven évre visszanyúló egyházi anyakönyveket lehetőségem volt lemásolni.⁴⁵ Persze Bakoss célja a nevek népryelvi formájának a megállapítása volt, nem pedig a minden kétséget kizáró regisztrálás. Annál sajnálatosabb, hogy a Földesen akkor mintegy négyszáz főre tehető zsidóság családi neveit nem vette számba, ami a rájuk vonatkozó iratok, anyakönyvek nagymérvű pusztulása miatt igen nehézzé teszi mai kutatásukat.⁴⁶

⁴³ Nyr. II, 281—5, 288.

⁴⁴ KARACS ZSIGMOND: Földes község helynevei I. Belterület. Kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár: P—234/72—Feln.; továbbá Déri Múzeum Adattárában és a szerzőnél. A külterületi helynevek cédulázva a szerzőnél.

⁴⁵ Az azóta elhunyt Módis László professzor úr engedélye alapján a hiányzó adatok egy részét a debreceni levéltárban levő másodpéldányokról pótolhattam; sajnos mégis maradtak a második világháború pusztításai miatt örökre felderíthetetlen anyakönyvi adatok.

⁴⁶ Hézagos adatokat a feudális kori összeírások, a népszámlálások igen nehezen hozzáférhető személyi nyilvántartásaiból és az idős emberek visszaemlékezéseiből kaphatunk. A nagyon megtizedelt anyakönyvek még kiindulásnak is igen szerények.

Harmadik közlemény: *Gúnynevek*, ebben kilenc névvel találkozunk. Repertoárjában később is csak Földesről találunk gúnyneveket. Idegenek előtt általában szemérmesen őrzik a falu titkait, ezért sem találhatunk Bakoss más községbeli gyűjtései között gúnyneveket. Érdemes megemlíteni, hogy a családnevek kutatásához felhasznált földesi anyakönyvek több mint ötszáz ragadványnevet rejtenek, melyből viszont csak alig egy-két százalék a gúnynév. Az anyakönyvekben magyarázatát találhatjuk a ma is használatos ragadványnevek közel negyedének (100—120), és majd felének használatba kerülése idejét megközelítőleg lokalizálni tudjuk. Sajnos, ezt a lehetőséget a *Magyar Személynévi Adattárak* sorozatában megjelenő *Földesi ragadványneveknél* én is elmulasztottam.⁴⁷

Negyedik közlemény: *Leányjátékok*. Kettőt mutat be, a *Kenyérsütést* és a *Leánykérést*. Nemcsak a verses mondókák, hanem a játékok leírását is adja. A *Magyar Nyelvőr* további számaiban még igen sok gyermekjátékkal (fiú és leány) jelentkeznek.⁴⁸

Ebből a számból nézzük meg még az *Üzeneteink* rovatot. „Bakoss Lajosnak. A népdalok nagy része még az év folytán egy külön kötetben fog megjelenni; a többi küldeményt apránként közölni fogjuk.” A *Nyelvőr* egy korábbi számából már értesítést nyertünk egy népdalkötet közeli megjelenéséről, de egyelőre ezt még nem tudom, hol keressem, talán kedves olvasóim között akad, aki a segítségemre tudna lenni?⁴⁹

A népnyelvi hagyományok gyűjtésére való felhívás Bakosznál termékeny talajra talált. Az 1876. decemberi füzetben a következő összesítést találjuk: „A Magyar Nyelvőr 1872—1876. évi gyűjtői”-ről. A lista 157 gyűjtő nevét adja közleményeik számával. Az élen Bakoss áll 64 közleménnyel, őt követi Kriza János 53 közléssel, míg a hatodik Vozári Gyula — ki Méhner Vilmos ponyváin népszerűsítette az általa gyűjtött és rigmusokba szedett erdélyi regéket — már csak 27 közléssel jelentkezett. A gyűjtő munkatársak nagyobb része tízen alul, negyvenöt pedig egy-egy közleménnyel szerepel. Kriza 1875. márciusában meghalt, de beküldött adatait Szarvas Gábor még közzétette. Faragó József a *Vadrózsák* legújabb (1975) kiadásában Kriza száz *Nyelvőr*-beli közleményéről ír. „Ez a száz közlemény több száz népköltési alkotást ölel fel, sőt ha az apró műfajokat (közmondások, szólások, mondókák, táncszók stb.) egyenként számítanók, mennyiségük ezrek felé járna.”⁵⁰ Természetesen Bakoss munkássága Krizáéval semmilyen formában nem vetekedhet, de érzékeltetni szeretném, milyen lendülettel és úgyszeretettel állt be néphagyományaink fel-

⁴⁷ Magyar Személynévi Adattárak 28. KARACS ZSIGMOND: Földesi ragadványnevek a XVIII. századtól máig. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége. Megjelenés alatt.

⁴⁸ Ezek néprajzi hasznosítása ma is fontos helytörténeti feladat lenne.

⁴⁹ Talán az adatai Szarvas Gábor hagyaték választ ad erre a kérdésre.

⁵⁰ *Vadrózsák* Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József gondozásában. Bukarest, 1975. 19—20.

tároi közé. Érdekes, neki is kereken száz közleménye jelent meg a Magyar Nyelvőr hasábjain 1873 júniusától, a munkásságát lezáró 1896. évi májusi füzetig. Tartalma, akárcsak Krizáé, igen sokrétű, és ez mindenképpen szép, elismerésre méltó teljesítmény.

Bakoss gyűjtése három megyére terjedt: Szabolcs (ez a terület az 1876-os közigazgatási rendezés után Hajdú megye lett), Szatmár és Bihar vármegyére. A következő helységeket érintő közleményei láttak napvilágot: Földes (40), Panyola (7), Székelyhíd (30), Pocsaj (13), Hegyközszentimre (1), Bihartorda (3), Bihardiószeg (1), Érkeserű (3) és Tetétlen (2). Adatainak típusai: hely-, személy- és gúnynevek, gyermekjátékok, gyermekversek, szólásmódok, szóhabarlatok, babonás szólások, párbeszéddek, szójátékos mondóka, közmondások, tájszók, mesterműszók, mesék, vőfélyversek, névnapi köszöntők, népdalok, Lengyel László, karácsonyi misztérium és néprománcok. A legtermékenyebb időszaka az 1873—78. közötti hat év volt, utána már csak ritkán és rendszeretlenül jelentek meg közlései, 1879-ben egy, 1880-ban kettő, 1882-ben három, 1887—88-ban egy-egy és végül 1896-ban hatyúdalként egy közlemény a földesi szólásmódokról.

Bakoss Lajos munkássága pusztán feldolgozás nélküli adatközlés, mégis nélkülözhetetlen és példamutató forrása lehet mai népryelvi és néprajzi gyűjtőinknek.

Földesi és tetétleni helyzetkép Bakoss Lajos nyomán

Bakoss körül hivatalos jegyzői teendői ellátása mellett is egy művelődési kör kibontakozása volt kialakulóban, amelyben szép szerepet vállalt gróf Zichy Géza író és zeneszerző, a félkarú zongoraművész, patronátusát kiterjesztve a jelentkező tehetségekre. Bakoss hatására küldte 1893-tól több alkalommal a Magyar Nyelvörhöz tetétleni népryelvi adatait Barcsa János, később a debreceni kollégium jeles történetíró tanára.⁵¹ Nem véletlen 1907-ben az Ethnographiában Liszt Nándor tetétleni orvos jelentkezése,⁵² ki továbbra is értékes néprajzi munkásságot fejtett ki, az 1926-ban megjelent *Népies gyógyító módok és babonák Hajdú vármegyében* című kötete feltétlen említést érdemel. Tetétlenről került át Földesre a tankönyvíró néptanító Vincze József s 70 évvel később Sólyom József tanító, aki az ötvenes évek elején országos sikereket aratott a *Földesi lakodalom* című népi játékával.⁵³

Földesen Bakoss távozása után néprajzi, népryelvi témakörben nem volt, aki publikáljon. Figyelemre méltó viszont egy század eleji történetet 1889-ben megörökített verses paszkvillus, melynek három változatát jegyezte le egy

⁵¹ „Barcsa János emlékezete”. Debrecen, 1971. Bibliográfia. Összeállította Héthy Zoltán. 122.

⁵² LISZT NÁNDOR: Tetétleni keresztelési és lakodalmi szokások. Ethnographia XVIII, 103—7.

⁵³ Művelt Nép IV. 3. sz.

tizennégy éves ifjú. (NAGY ANTAL: Tatos György vendégeinek marsnótája 1813-ból).⁵⁴ Zoltai Lajos ekkor már Debrecennek kötelezte el magát, csak 1919—20-ban vett elő részben földesi témát. A *Debreceni Képes Kalendárium* két évfolyamában mutatja be a Földesről Debrecenbe került Karacs Márton művészi fejfafaragásait.⁵⁵ BÓKA LÁSZLÓ, ki Karácsony Sándor tanítványaként többekkel Földesen nyaralhatott, *Csigavíg taposás* címmel közöl földesi adatokat.⁵⁶ Majd KARÁCSONY két kis füzete, *Lányok ülnek a fonóban* és *Gergely bácsi levizitel* folklór ihletéssel — növeli repertoárunkat. Karácsony tevékeny közreműködő a Bárdos Lajos szerkesztette „101 magyar népdal” megjelenésében is.⁵⁷ Greszné Czimmer Anna a *Debreceni Szemlében* közöl Nagy Lajosról, a híres földesi javasemberről adatokat.⁵⁸ Sólyom József az ötvenes években ír a *Köszöntők-Bosszantók* című megyei kiadványba.⁵⁹ Szűcs Sándor, a Sárrét néprajzának tudósa anyai ágon levő elődje, Kemecei Péter földesi jegyző feljegyzéseiből használt fel adatokat.⁶⁰ Legújabbban pedig Ujváry Zoltán gyűjtéseiben, publikációiban le lehet sok földesi adalék. A közelmúltban megjelent *A temetés paródiája* című munkája kapcsán juthatunk olyan következtetésekre, amelyek alapján feltételezhetjük, hogy Bakoss Lajos nemcsak merített a földesi népeletből, hanem hatott is rá. Közvetítő láncszemmé vált Földes és Panyola között. UJVÁRY a temetési játékokban a tehéncsecssel való falloszmutogatás motívumrokonságát mutatja ki a két, egymástól mintegy százötven kilométerre lévő település és közvetlen környékük között.⁶¹ A véletlen egyezést ekkora távolságon kizártnak vehetjük, annál is inkább, mivel Bakoss Lajos apjának segédlelkésze, F. Varga Lajos panyolai születésű, általa Bakoss több alkalommal közölt a Magyar Nyelvőrben panyolai adatokat. Bakoss Gábor földesi lelkész szintén szatmári, cégénydányádi születésű, F. Varga a földesi évek után szülőföldjén, Jánkmajtison volt lelkész másfél évtizedig. Így a motívumátvitel kézenfekvőnek látszik, s inkább csak a közvetítés iránya lehet kérdéses.

KARACS ZSIGMOND

⁵⁴ Kézirat a szerzőnél. Feldolgozva — KARACS ZSIGMOND: A Tatos György vendégeinek a marsnótája. — a Déri Múzeum és a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában.

⁵⁵ ZOLTAI LAJOS: Művészet a debreceni temetőkben. *Debreceni Képes Kalendárium*. 1920. 48—58. Uő.: *Debreceni fejfák*. *Debreceni Képes Kalendárium* 1921. 73—8.

⁵⁶ Morvay Péter szíves felvilágosítása.

⁵⁷ *Karácsony Sándor és Mathia Károly* közreműködésével szerkesztette *Bárdos Lajos*. Budapest, 1929.

⁵⁸ L. GRESZNÉ CZIMMER ANNA: Adatok a Tiszántúl népies orvoslásához. *Debreceni Szemle* XVII. évf. 11. sz. 257; XVIII. évf. 1. sz. 9.

⁵⁹ SÓLYOM JÓZSEF: A Földesi lakodalom c. népi játék összekötő rigmusai a *Köszöntők—Bosszantók* c. kiadványban. Debrecen, 1953.

⁶⁰ SZÜCS SÁNDOR: A Sárrét múltjából. In: *Sárréti írások*. Szerkesztette: *Miklya Jenő*. Szeghalom, 1965. 10.

⁶¹ UJVÁRY ZOLTÁN: *A temetés paródiája*. Debrecen, 1978. 212, 214.

**Лайош Бакошш, добровольный собиратель
диалектических и этнографических материалов,
живший сто лет тому назад**

Первый номер основанного в 1872 году журнала «Мадяр Нелвэр» подробно знакомит с задачами журнала. Среди них наряду с другими выступает требование собирания и публикации диалектов, пословиц, поговорок, географических названий, народных песен, сказок, детских игр, вообще народных традиций. В эту работу уже в первом году включилось значительное число добровольных собирателей. Одним из них был нотариус Лайош Бакошш, который на протяжении двух столетий вел усердную собирательную работу на территории трех областей — Хайду, Сабольч и Сатмар. Автор показывает ценное наследие Бакошша, которое имело активизирующую силу и увековечило много таких народных традиций, которые в наши дни неизвестны совсем или известны мало на упомянутых территориях. У Бакошша и в наше время есть последователи.

Ж. КАРАЧ

